

ZERDÜŞT VE ÖĞRETİSİ

PROF. DR. NİMET YILDIRIM*

ÖZET

Eski dünyanın büyük peygamberlerinden Zerdüşt/Zoroaster, Doğu İran'da yaşamış bir reformcudur. Eski İran'a tek tanrıcılık/tevhid inancını getirmiştir. Eski İran peygamberi olarak kabul edilen Zerdüşt, Büyük İskender'den 258 yıl önce ortaya çıkmıştır. MÖ. 628 yılında dünyaya geldiği kabul edilir.

Zerdüşt'ün yaşadığı dönem İran dinî inanışlarından etkilenmiş olsa da yeni getirmiş olduğu inanç sistemi, halkın inançlarında köklü yenilikler ortaya koymuştur. Zerdüşt öğretilerine göre; en büyük tanrı Ahuramazda'dır. Görünen ve görünmeyen evrenlerin yaratıcısı odur. O kutsal ve arıdır. Kötülükler ona erişemez ve asla yol bulamaz. Varlık iki güç arasında paylaşılmaktadır. Birisi "Asha: *takva/doğruluk*"; diğeri de "Durûğ: *yalan*"dır. Asha, Ahuramazda tarafından yaratılmıştır. Ahuramazda'nın yaratıkları özgür yaratılmışlardır. Doğru ya da yalandan birini seçebilirler. Ehrimen ve şeytanların saldırısıyla yeryüzünde kötülük ve şer yayılmaya başlamıştır. Ancak sonuçta Ahuramazda galip gelecek, temizlik, ilk dönemlerdeki saflık yeniden dünyaya dönecektir.

Anahtar kelimeler: Zerdüşt, Mazdeizm, Zerdüştilik, Avesta.

ABSTRACT

Zoroaster/Zarathustra was known as a sage, magician, and miracle-worker in post-Classical Western culture. The traditional Zoroastrian date for Zarathushtra's birth and ministry is around 600 B.C. These scholars generally try to compare the social aspects of life during Zarathushtra as can be deducted from the Gathas and compare it with the first accurately known times, namely, the Achaemenian era, and then place a date.

Zoroastrianism is a religion and philosophy based on the teachings of prophet Zoroaster. The term *Zoroastrianism* is, in general usage, essentially synonymous with Mazdaism, the worship of Ahura Mazda, exalted by Zoroaster as the supreme divine authority. Along with Hinduism, Zoroastrianism is considered to be among the oldest religions in the world. In the Gathas, Zoroaster sees the human condition as the mental struggle between *aša* (truth) and *druj* (lie).

The most important texts of the religion are those of the *Avesta*, of which a significant portion has been lost, and mostly only the liturgies of which have survived. The lost portions are known of only through references and brief quotations in the later works of (primarily) the 9th-11th centuries.

Key words: Zoroaster, Zarathustra, Zoroastrianism, Mazdaism, Avesta.

* Prof. Dr. Nimet Yıldırım, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.

Email: yildirim2002@hotmail.com. web: nyildirim.wordpress.com.

1. Zerdüşt

Zerdüşt'ün (Grekçe: “**Zoroaster**”) reformunu belli bir zaman içine yerleştirmek zordur. Doğu İran'da bir bölgede yaşamış olan Zerdüşt, esasında bir reformcudur. Zerdüşt'ün esas mesajı, daha önceki dinsel tecrübeye birçok şekilde muhaliftir: Zerdüşt, kanlı kurbanları ve panteonun total bir değişimini öneren “haoma” uygulamasını reddederek “monoteist” ve “düalist” olmuş, yeni dinin evrimi daha sonra karakter değiştirmek suretiyle genel olarak **Zerdüştlük/Zoroastrizm** adını almıştır.¹

Zerdüşt'ün etkinliğinin MÖ. 1000-600 yılları arasında bir tarihe yerleştirilmesi önerilir. İskender'den önce 258 yılından söz eden Mazdeist gelenek doğru kabul edilecek olursa, Zerdüşt'ün MÖ. 628-551 arasında yaşadığı saptanabilir. *Gatalar*'ın dilinin arkaik niteliği, özellikle de *Vedalar*'la olan benzerliklerinden ötürü en eski tarihler önerilmiştir. Dilbilimsel çözümleme, Peygamber'in İran'ın doğusunda, büyük olasılıkla **Hârizm** veya **Baktria**'da yaşadığı sonucuna varılmasını sağlamaktadır.²

Zerdüşt, eski İran'a tek tanrıcılık/tevhîd inancını getirmiştir. Onun getirdiği din, tek tanrı inancını temel alır. Ondan önce İranlılar bir kısım tanrılara tapınmakta ve rahiplerin hazırladığı bir tür uyuşturucu, bir kutsal içkiyi içmekle uygulanan “haoma” kültürünü devam ettirmekte idiler. “**Haoma**”, bütün evreni sıvı şekilde doldurduğuna inanılan hayat tanrısı idi. Zerdüşt inancında daha sonraları “**Ormuzd**” şekline dönüşmüş ve İslâmî kaynaklarda da “**Hürmüz**” olarak yer almış **Ahuramazda**: *Egemen Rab*, Ahâmeniş hükümdarı **Daryûş** (hük. MÖ. 522-486) ve takipçileri tarafından **Batı Asya**'ya getirilen ve birkaç yüzyıl içinde **Turfan**'dan **Habeşistan**'a, **İndus** nehrinden **Ege Denizi**'ne kadar yayılan bir yüce Tanrı idi. Evrenin gayesi; yalanın, kötülüğün hakikat tarafından yenilmesidir. Evrendeki maddî ve manevî düzeni yaratan, tabiat kanunlarını koyan Ahuramazda'dır. Kötülüklerin kaynağı ise Ehrimen'dir.

1.1. Adı, Ailesi

Tek tanrılı bir inanç sistemi getirdiği için kimilerince peygamber olarak kabul edilen Zerdüşt'ün hayatıyla ilgili bilgiler daha çok efsanelere dayanır. Kişiliği ve hayatı hakkında bilgilere yer veren kaynaklarda; “*bilge bir kişilik*”, “*olgunluğa erişmiş bilgin*”, “*seçkin bir insan*” olarak nitelenen eski İran'ın en büyük peygamberi Zerdüşt'ün adı, *Avestâ*'da; “**Zaraθuštra**”; Pehlevî dilinde “**Zartuxšt**: *sarı deve sahibi*”; sözlüklerde ise daha çok: “**Zerdhušt**”, “**Zerdhišt**”, “**Zerâtuš**”, “**Zerthušt**”, “**Zartuš**”, “**Zârhušt**” şekilleriyle kaydedilmiştir.³ Bunlar arasında en çok kabul görenler: “**Zerdušt**” ve

¹ Eliade, Mircea-Couliano, Ioan P., *Dinler Tarihi Sözlüğü* (çev. Ali Erbaş), İstanbul 1997, s. 303-304.

² Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, İstanbul 2003, s. 377.

³ Âştîyânî, Celâlüddîn, *Zertuş, Mezdiyesnâ ve Hukümet*, Tahran 1381 hş., s. 45-47; Sâdîkî, Ferîdûn, “Zerdušt”, *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî* (ed. Hasan-i Enûşe), Tahran 1375 hş., I, 445;

“Zertušt” şekilleridir.⁴ *Gatalar*’da, “Zarathushtra” şeklinde geçen Zerdüşt kelimesinin hangi sözcüklerden türediği konusunda ise dilciler çok eski dönemlerden beri birbirinden farklı görüşler ileri sürerler. Zerdüşt kelimesinin; “parlak yıldız”, “altın renkli aydınlık”, “deve sahibi”, “deveci” gibi anlamlarının olduğu söylenir. Bu isimler o çağlarda hayvancılığın yaygın bir gelenek olduğunu ve Zerdüşt’ün de böyle bir toplumda doğup büyüdüğü ve inancı yaydığını göstermektedir. Bazılarınca Zerdüşt kelimesinin “yıldızları öven” anlamında olduğu da belirtilir.⁵ Birtakım Yunanlı yazarlar da, Zerdüşt kelimesinin “yıldız bilimci”, “yıldıza tapan” anlamlarını ifade ettiği kanısındadırlar. Zerdüşt din adamları ve bizzat Zerdüşt’ün kendisinin de tıp, astroloji gibi bilimlerle de uğraşması bu anlamlarla ilgi kurulmasına neden olmuştur.⁶ Ancak birçok görüş içerisinde öne çıkanlar arasında özellikle batılı bazı araştırmacılar tarafından benimsenen, bu ismin iki kelimeden oluştuğu ve bu bileşik şekliyle: “yaşlı deve sahibi” anlamı taşıdığı ifade edilmekte, bunun yanı sıra “sarı deve sahibi” anlamına geldiği de kaydedilmektedir.⁷ Bazı Farsça sözlük yazarları da Zerdüşt sözcüğünün; “ilk yaratılan”, “saf nur”, “doğru sözlü”, “Yezdân’ın nuru”, “ateşperestlerin lideri, önderi” anlamlarına geldiğini belirtirler.⁸

“Spitamalar” adıyla bilinen soylu bir aileye mensub olan Zerdüşt, bilge tanrı Ahuramazda’dan vahiy aldığını öne sürerek eski İran dinini yeniden biçimlendirmeye çalıştı. Bu inanç sisteminin temelini tapınılacak tek tanrı, en yüce tanrı Ahuramazda oluşturur. Ahuramazda, göklerin ve yerin, diğer bir deyişle maddî ve manevî dünyaların yaratıcısıdır. Birbirini izleyen karanlıkla aydınlığın kaynağı, evrensel adaletin yaratıcısı, doğanın merkezi, ahlak düzeninin kurucusu ve tüm dünyaların yargıcisidir.

Bundehişn ve *Dînkerd* gibi klasik eserlerde Spitama’nın Zerdüşt’ün dokuzuncu atası olduğu belirtilir. Babasının adı **Puršasp**⁹ (Porushasp: *iki*

İran Peygamberinin adı çeşitli kaynaklarda: “Zerdüşt”, “Zertušt”, “Zerhušt”, “Zardušt”, “Zarahušt”, “Zeratušt”, “Zerdşut”, “Zertuhşut”, “Zârtušt”, “Zârhešt”, “Zârdušt”, “Zârthušt”, “Zerâdušt”, “Zerâhušt”, “Zerâhešt” gibi şekillerde de geçer. → Âbâdânî, Abdullâh Mubellîğî, *Târîh-i Edyân ve Mezâhib-i Cihân*, Tahran 1377 hş., I, 337; Humâyî, Celâluddîn, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân* (nşr. Mâhduht-i Bânû Humâyî) Tahran 1375 hş., I, 232; Oşîderî, Cihângîr, *Dânişnâme-yi Mezdiyesnâ*, Tahran 1371 hş., s. 29.

⁴ Mu’în, Muhammed, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, Tahran 1338 hş., I, 76-77; Mu’în, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, Tahran 1375 hş., “Zardošt”, V, 648; Afîfî, Rahîm, *Esâtîr ve Ferheng-i Îrân Der Niviştehâ-yi Pehlevî*, Tahran 1374 hş., s. 535; Mâzenderânî, Huseyn Şehîdî, *Ferheng-i Şâhnâme/Nâm-i Kesân ve Câyhâ*, Tahran 1377 hş. “Zerdhušt 1”, s. 366.

⁵ Mu’în, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 76-78; Afîfî, *Esâtîr*, s. 535; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 29; Beyânî, Şîrîn, *Târîh-i Îrân-i Bâstân*, Tahran 1381 hş., II, 74.

⁶ Beyânî, *Târîh-i Îrân-i Bâstân*, II, 74-75.

⁷ Mu’în, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 76-78; Râzî, Abdullâh, *Târîh-i Kâmil-i Îrân*, Tahran 1373 hş., s. 104; Mâzenderânî, *Ferheng-i Şâhnâme*, s. 367; John B. Noss, *Târîh-i Câmî-i Edyân*, s. 453.

⁸ Mu’în, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 76-78; Afîfî, *Esâtîr*, s. 535; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 29.

⁹ Puršasp/Porušasp/ Pourušasp/Purşesf.

renkli, siyah beyaz ve yaşlı at sahibi). Annesinin adı (**Doğdu**: *süt veren*)¹⁰ dur. Zerdüş'tün karısı asıl İranlı ailelerden birine bağlı olan, aynı zamanda Zerdüş'tiliğe ilk inananlardan **Ferşa Ūstra**'nın kızı **Huvûy**'dur. Kaynaklarda Zerdüş'tün üç oğlu ve bir kızı olduğu belirtilir.¹¹ Bazı kaynaklar onun üç karısı, üç oğlu, üç kızı olduğunu aktarırlar. Oğullarının adları: **Isatvastra**, **Urvatatnar** ve **Hvarecitra**; kızlarının adları: **Freni**, **Teriti** ve **Pourvacista**'dır. Zerdüş'tün dinini ilk kabul eden kişi, Zerdüş't edebiyatında **Medyumâh** adıyla bilinen, *Avestâ*'nın bazı bölümlerinde kendisine selam gönderilen amcasının oğlu **Maidyoimangha**'dır. Zerdüş'tün babasıyla annesinin soyları **Pîşdâdîler**¹² hanedanının altıncı hükümdarı **Ferîdûn**'a¹³ erişmektedir.¹⁴

Zerdüş'tün adı ve Zerdüş't kelimesinin anlamı, babasının ya da atalarının isimleriyle ilgileri konusunda şöyle bir açıklama da yapılır: Zerdüş'tün

¹⁰ Doğdu/Doğduye/Douğduye.

¹¹ Şehristânî, Muhammed, *El-Milel ve 'n-nihal* (w), s. 74; Muîn, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 89-93; Afîfî, *Esâtîr*, s. 535; Âbâdânî, *Târîh-i Edyân*, I, 337; Hacaloğlu, Haluk, *Zerdüş't "Ahura Mazda"*, İstanbul 1995, s. 15; Neyyir Nûrî, Abdulhamîd, *Sehm-i Erzişmend-i Îrân*, Tahran 1377 hş., II, 574; Beyânî, *Târîh-i Îrân-i Bâstân*, II, 74.

¹² **Pîşdâdîler**: İran millî tarihinde İslâm öncesi çağlarda eski İran'da egemen olmuş ilk hanedan, Pîşdâdiyân: *Pîşdâdîler* adıyla bilinen sülaledir. Keyümers ile Keykubâd arasındaki dönemde yaşamış ve Îrânşehr'de egemen olmuş hükümdarların bağlı olduğu Pîşdâdîler hanedanının kurucusu, lakabı "Pîşdâd" olan Hûşeng'tir. Pîşdâdîler sülalesinin ilk hükümdarı Keyümers, ondan sonra hükümdar olanlar ise, Hûşeng, Tehmûrs, Cemşîd, Dahhâk, Ferîdûn, Menûcehr, Nevzer, Efâsyâb, Zû/Zâb ve Gerşâsp'tir. (Perveşânî, İrec, "Pîşdâdiyân", *Dânişnâme-yi Cihân-i İslâm/DCI*, Tahran 1377 hş., V, 945; İsmâilpûr, Ebu'l-Kâsım, "Pîşdâdiyân", *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî* (ed. Hasan-i Enûşe), Tahran 1375 hş., I, 238). Pîşdâdîler ile ilgili ayrıntılar için Bkz. *Avestâ*'nın değişik bölümleri. Eski Hint tarihiyle ilgili kaynaklar. *Dînkerd*, *Bundehişt*, *Rivayet-i Pehlevî*, *Guzîde-yi Zatsperem* gibi birinci dereceden kaynaklar ve özellikle Pehlevî dilinde kaleme alınmış *Hudâyânâmeler*.

¹³ **Ferîdûn**: Pîşdâdîler hanedanının altıncı hükümdarı Ferîdûn, beş yüz yıl saltanat sürmüştür. Babası, Dahhâk tarafından öldürülmüş, bu nedenle annesi Ferânek onu götürüp bir yayla sahibine teslim etmiş, o da Ferîdûn'u Bermâyûn adındaki ineğin sütüyle besleyip büyütülmüştür. Dahhâk, Bermâyûn ve Ferîdûn'dan haberdar olunca onları öldürmek istemiş, bunun üzerine annesi onu alarak İran'dan kaçmış, sonunda Dahhâk, Bermâyûn'u öldürmüştür. On altı yaşında dağdan inen Ferîdûn, annesine soyunu ve kendisiyle ilgili bilmediklerini sormuş ve öğrenmiştir. (Firdevsî, Ebu'l-Kâsım, *Şâhnâme* (nşr. Mohl, Julius), Tahran 1377 hş., I, 40-41; Safâ, Zebîhullâh, *Hemâseserâyî Der Îrân*, Tahran 1367 hş., s. 450; Dusthâh, Celîl, *Avestâ*, Tahran 1381 hş., II, 1025; Rezmçû, Huseyn, *Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsi-yi Îrân*, Tahran 1381 hş., II, 155; Kezzâzî, Mîr Celaluddîn, *Nâme-yi Bâstân*, Tahran 1381 hş., I, 295-296; Âmûzgâr, Jâle, *Târîh-i Esâtîri-yi Îrân*, Tahran 1381 hş., s. 58.

Büyüyüp güçlenince, babasının intikamını almak için harekete geçmiş, tam o esnada Kâve-yi Âhenger de Dahhâk'a karşı ayaklanmış ve Ferîdûn'u hükümdar olarak seçip tahta çıkmasına destek olmuştur. Ferîdûn, Dahhâk'a saldırmış, Dicle'den gemisiz geçip Dahhâk'ın eşleri olan Şehrîz ve Ernevâz adlı Cemşîd'in iki kız kardeşini elinden kurtararak ikisiyle de evlenmiş, Dahhâk Hindistan'dan döndüğünde öldürmek istemiş, ancak Surûş'un telkinleriyle öldürmekten vazgeçerek Demâvend Dağı'nda bir mağaraya hapsedmiştir. (Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 250-251; Karatay, Osman, *İran İle Turan*, s. 174).

¹⁴ Afîfî, *Esâtîr*, s. 535; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 31-32.

yaşadığı çağlarda İran toplumunda özellikle hayvancılık çok yaygındır. Hayvan sürüleri yetiştirilerek onlardan büyük sermayeler elde edilmekte, önemli gelirler sağlanmaktadır. Buradan hareketle dönemin insan isimleri genellikle yaygın olarak bu yararlı ve insan hayatına temel katkılarda bulunan hayvan isimlerinden alınmadır. Özellikle de bunlar arasında Zerdüş'tün yaşadığı bölgelerde insanların en çok deve ve at yetiştirmekte oldukları bilinmekte, *Avestâ*'da yoğunlukla Yasna'da bu türden isimlerin sık sık geçmeleri de, insanların geçimlerini sağlamada bunlara ne denli bağımlı olduklarını göstermektedir. Doğu İran'da özellikle Hârezm'den Horâsân'a kadar yörelerde yaygın şekilde sığır, deve ve at isimleri diğer kelimelerle bileşik isimler oluşturularak insanlar için kullanılır. Örneğin "Ercâsp/Arjataspa: *rahvan yürüyen at sahibi*", "Lohrâsp/Aurvantaspa: *hızlı koşan at sahibi*", "Pouruşaspa: *alaca renkli at sahibi*"¹⁵, "Câmâsp/Jamaspa: *asil at sahibi*", "Hvogava: *iyi sığır sahibi*", "Feraşa-uştura: *hızlı yürüyen deve sahibi*"...gibi.¹⁶

Rivayete göre Zerdüş, (Yaş 36,16) "zaotar: *kurban rahibi ve ilahi okuyucu*"ydu. At yetiştiricisi "Spitâma: *parlak saldırlı*" kabilesindendi; "Pouruşaspa: *atı benekli*" ile Doğduye: "beyaz koyun sağan"ın evliliklerinden dünyaya gelmiş olan Zerdüş yoksuldu. Ünlü bir Gatasında Ahuramazda'ya kendisini koruyup yardım etmesi için yakarıken, şöyle haykırır: "Niye güçsüz olduğumu biliyorum ey Bilge; çünkü sürüm küçük ve az adamım var" (Yasna 46:2).¹⁷

Çağrısıyla seslendiği topluluk, "kavi" denen şefleri ve "karapan: *mırıldanan*" ve "usig: *kurban edici*" denen rahipleri bulunan yerleşik çobanlardan oluşuyordu. Zerdüş'tün Ahuramazda adına saldırmaktan çekinmediği bu rahipler, geleneksel Arya dininin bekçileridir. Ama çok geçmeden tepkiler gelir ve peygamber kaçmak zorunda kalır. "Hangi ülkeye kaçayım?" diye haykırır; "Nereye kaçmalı, nereye gitmeli? Beni ailemden ve aşiretimden uzaklaştırıyorlar; ne köyüm ne de memleketin kötü reisleri benim yanımda..." (Yasna 46:1). Fryâna aşiretinin reisi **Goştâsp/Viştaspa**'nın yanına sığınır ve onu, getirdiği dine çekmeyi başarır; Goştâsp onun dostu ve koruyucusu olur. Ama direniş zayıflamaz ve Zerdüş bazı kişisel düşmanlarını *Gatalar*'ında açıkça kınar.¹⁸

Zerdüş'tün doğum yeri konusunda birbirinden farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılar onun **Azerbaycan**'da dünyaya geldiğini kabul ederlerken bir kısım bilim adamları **Doğu İran**'da, bazıları ise **İrânvic** ve özellikle de **Belh/Bâhter/Baktria**'da doğduğu görüşünü öne sürerler. Ancak bu görüşler arasında en güçlü olanı, onun hayat tarzı ve hayvancılıkla uğraşmasından da

¹⁵ Zerdüş'tün babası.

¹⁶ Mâzenderânî, *Ferheng-i Şâhnâme*, s. 366-367.

¹⁷ Neyyir Nûrî, *Sehm-i Erzîşmend-i Îrân*, II, 574; Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s. 377.

¹⁸ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s. 377.

hareketle üçüncü görüşü onaylamaktadır. Yaşlar'da, Zerdüşt'ün İrân'vîc'te yaşadığı ve peygamberlik görevinden önce de din işleriyle uğraştığı, din adamları muğlar arasında yer aldığı belirtilir.¹⁹ Gatalar'dan da anlaşıldığı gibi Zerdüşt yüksek düzeyde eğitim almış, yaşadığı çağın değişik bilim dallarında derin bilgi ve birikim elde etmişti.²⁰

Zerdüşt adı, *Gatalar* ve *Avestâ*'da bazen ailesinin adı olan "Spitâma" sözcüğüyle birlikte anılır. Ünlü tarihçilerden **Taberî** (ö. 310/923), **İbn Esîr** (ö. 630/1233) ve **Hândmîr** (ö. 942/1535) gibi bir kısmı onu İsrailoğulları peygamberlerinden birinin öğrencisi olarak tanıtmak istediklerinden olsa gerek Zerdüşt'ün Filistin topraklarında dünyaya geldiğini kabul ederken, *Nizâmu't-tevârih* ve *Nefâyisu'l-funûn* gibi bazı eserlerde de onun Pers bölgesinde ortaya çıktığı ve insanları Sâbiî dininden vazgeçirerek Mecûsî dinine çağırdığı görüşü öne çıkar. Bunlardan başka onun Azerbaycan'da dünyaya geldiği, Pers bölgesinde yaşadığı; Rey'de dünyaya geldiği, annesinin Rey şehrinde olduğu ya da daha sonra Rey'e geldiği, Demâvend'li olduğu ifade edilir. Yaygın rivayetlerde ise onun Batı İran'da yaşadığı kabul edilir. Bu görüş araştırmacıların çoğu tarafından da benimsenir. İranlı ve Arap tarihçiler Zerdüşt'tün Azerbaycanlı olduğu kanısındadırlar. Daha önce de ifade edildiği gibi Taberî ve bazı tarihçilerin onun Filistinli olduğu konusundaki görüşleri de onun Filistin'den Azerbaycan'a gitmiş olduğu kanılarına dayanır.²¹ Doğulu ve batılı birçok tarih araştırmacısı Zerdüşt'ün Batı İran'da doğduğu daha sonra Kuzeybatı bölgesine yerleştiği ve dinini orada yaydığı inancını taşır.

Bir kısım araştırmacılar Zerdüşt'ün doğulu bazıları da batılı olduğu kanısındadır. Bazıları da onun önceleri batıda yaşadığı, ancak sonra dinini yaymak için doğu bölgelerine gittiği, birtakım araştırmacılar da, atalarının Rey şehrinde oldukları, sonradan Azerbaycan'a göç ettikleri, Zerdüşt'ün de **Çiçest/Urûmiyye Gölü** kıyılarında dünyaya geldiği kanısını taşırlar. Daha önce de belirtildiği gibi günümüzde Zerdüşt'ün doğup büyüdüğü bölgenin Azerbaycan olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. **Âzergoşesp**, **Şîz** gibi büyük ateşkedeler ve **Eski Bakü Tapınağı**'nın, **Sebelân Dağı**, **Sehend Dağı**, **Aras Nehri** ve **Çiçest Gölü**'nün bu coğrafyada bulunması, bu toprakların Zerdüşt'ün vatani ve inanç sistemini yaydığı yerler olduğunun açık kanıtları olarak kabul edilir.²²

¹⁹ Dusthâh, Celîl, *Avestâ*, Tahran 1381 hş., Yaşlar, Âbân Yeşt, V, Kerde: 24, bend: 104. "Kutsal Zerdüşt İrân'vîc'te güzel Daita ırmağı kıyısında onu övdü..." *Avestâ*, Yaşlar, Ert Yaşt (XVII), Kerde: 8, bend: 45; Boyce, Marry, *Târîh-i Kîş-i Zerdüşt*, (çev. Humâyûn San'atizâde), Tahran 1374 hş., II, 270, 271.

²⁰ Beyânî, *Târîh-i İrân-i Bâstân*, II, 75.

²¹ Mes'ûdî, Ali b. Huseyn, *Murûcu'z-zehab* (w), s. 99; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk* (w), s. 228; Mes'ûdî, et-*Tenbîh ve'l-işrâf* (w), s. 35; İbn Haldûn, *Târîh* (w), s. 505; İbn Esîr, *el-Kâmil* (w), s. 84-85; Zekerîyyâ-yi Kazvîni, *Âsâru'l-bilâd ve ahbâru'l-'ibâd* (w), s. 163; Muîn, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 81-83; Dusthâh, *Avestâ*, I, 12; Âştîyânî, *Zertuşt, Mezdiyesnâ ve Hükûmet*, s. 54-58.

²² Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 30-31.

1.2. Yaşadığı Zaman (MÖ. 660-586) ²³

Zerdüşt'ün doğum yeri kesin belli olmadığı gibi doğum tarihi konusunda da birbirinden oldukça farklı görüşler bulunmaktadır: bu konudaki en eski belge **Herodot** ile aynı çağlarda yaşamış **Lidyalı Kisatyus** tarafından aktarılmaktadır. Onun kayıtlarına göre Zerdüşt, Med hükümdarı **Hısayarşa**'nın (hük. MÖ. 633-585) Yunan topraklarına saldırmasından 600 yıl önce yaşamıştır. **Ebû Reyhân-i Bîrûnî** (ö. 440/1048), İskender'den (hük. MÖ. 336-323) 258 yıl önce Keyânî hükümdarı **Goştâsp**'in Zerdüşt'e inanmış olduğunu aktarır. Öte yandan MÖ. IV. yüzyılın ortalarında Eflatun Kültür Merkezi'nin, Zerdüşt'ün peygamberliği ve Batı İran'da yaygın öğretisinden haberdar olduğu bilinmektedir. Günümüzde araştırmacılar Zerdüşt'ün MÖ. VII. yüzyıl ortalarında 600 yılında dünyaya geldiğini kabul ederler. Ancak hem *Avestâ*'nın yazım tarzı ve dil özellikleri ve hem de *Vedalar*'ın dil özellikleri Zerdüşt'ün doğum tarihinin MÖ. 1400-1000 yılları arasına yerleştirmeye daha uygun göstermektedir. ²⁴

Her halükarda Zerdüşt, Peygamber olduktan sonra dinini yaymak amacıyla birbiri ardınca ve süren uzun seyahatlere çıkmış, büyük bir ihtimalle anavatanı İrânîvîc'i terk ederek *Avestâ*'da **Daitia** adıyla anılan büyük ırmağı geçerek güneye doğru ilerlemiştir. Bu seferinde Zerdüşt Doğu İran'da çok önemli bir üs kurmuştur. ²⁵

Eski İran peygamberi olarak kabul edilen Zerdüşt, Zerdüşt bağlılarının inanisına göre, Büyük İskender'den 258 yıl önce ortaya çıkmıştır. Büyük İskender, Ahâmeniş hanedanının (MÖ. 559-330) merkezi **Parsa**'yı (Persepolis) MÖ. 330'da ele geçirdiğine göre Zerdüşt, Goştâsp'a inançlarını MÖ. 588'de kabul ettirmiş olmalıdır. O sırada 40 yaşında olduğu inancı doğru kabul edilirse, doğum tarihinin MÖ. 628 olması gerekir.

Daha geç tarihli metinler, Zerdüşt'ün gökteki ön-varoluşu üzerinde ısrarla dururlar. O, "tarihin ortasında" ve "dünyanın merkezi"nde doğar. Zerdüşt'ün annesi büyük bir nurla sarılır. Üç gece boyunca, evin kenarları ateş içinde gibi görünür. Gökyüzünde yaratılan bedeninin özü ise yağmurla yere düşer ve bitkilerin boy atmasını sağlar. Peygamber'in akrabaları arasında yer alan, hiç doğurmamış iki genç inek bu bitkilerden yer. Öz, onların sütüne geçer ve "haoma" ile karıştırılan bu sütü Zerdüşt'ün annesiyle babası içer ve onlar ilk kez birleşirler. Kadın Zerdüşt'e hamile kalır. Ehrimen ve devler (daevâlar) doğmadan önce onu öldürmek için boşuna uğraşırlar. O, dünyaya gelmeden

²³ Zerdüşt'ün yaşadığı dönem konusunda **A. V. Williams Jackson**'ın bilimsel ve eleştirel önemli bir çalışmasında (*Zerdüşt, Eski İran'ın Peygamberi*, 1901) elde ettiği verilere göre eski İran Peygamberinin yaşadığı gerçeğe en yakın tarihler MÖ. 660-583 yılları arasındadır. Ancak bu konuda henüz kesin bir sonuca varılamamıştır. (Hayum, Robert. E., *Edyân-i Zinde-yi Cihân*, (çev. Abdurrahîm-i Gevâhî), Tahran 1375 hş., s. 270).

²⁴ Beyânî, *Târîh-i Îrân-i Bâstân*, II, 75-76.

²⁵ Beyânî, *Târîh-i Îrân-i Bâstân*, II, 77.

üç gün önce köy bir pırıltıyla öylesine ışıl ışıl aydınlanır ki, yangın çıktı sanan Spitamalar köyü terk ederler. Geri döndüklerinde nur içinde parıldayan bir çocuk bulurlar. Rivayete göre, Zerdüşt gülerek dünyaya gelir gelmez devlerin saldırısına uğrar ama kutsal sözlerini söyleyerek onları etrafından uzaklaştırır ve zararlarından korunmuş olur.²⁶

Zerdüşt ile ilgili diğer konular gibi yaşadığı zaman bahsi de çok karanlık ve kesinlik ifade etmeyen rivayetlerle doludur. Bu rivayetler arasındaki görüş farklılıkları da insanı hayrete düşürecek kadar ileri boyutlardadır. Zerdüşt'ün yaşadığı zaman konusunda birtakım bilgiler MÖ. 9.600'lü yılları gösterirken bazı rivayetlerde de MÖ. 600'lü yıllar onun hayatta bulunduğu çağlar olarak ileri sürülmektedir. Ancak bütün bu birbirinden çok farklı rivayetler arasında araştırmacıların çoğu, Zerdüşt'ün hayatta bulunduğu çağ olarak MÖ. 600'ü (600'lü yıllar) gösterirler.²⁷ Örneğin **Muhammed Takî-yi Bahâr** (ö. 1330 hş./1951), Zerdüşt'ün 630-583 yılları arasında yaşadığını otuz yaşında da Peygamber olarak gönderildiğini belirtir.²⁸

Bu konuda birbirinden farklı rivayetler bulunmakta ise de Zerdüşt dini bağlularının geleneksel kabullerine göre İskender'den üç yüz yıl önce yaşamış olduğuna inanılan Zerdüşt'ün hayatı şu şekilde kayıt altına alınmıştır: Zerdüşt MÖ. 660 yılında dünyaya gelmiş, 20 yaşında (640) inzivaya çekilmiş, 30 yaşında (630) peygamber olarak gönderilmiş, Urmiye gölü kıyılarında Sebelân Dağı'nda 618 yılında Keyânî hükümdarı Goştâsp'ı dinine bağlamıştır. 583 yılında, yetmiş yedi yaşında Tûranlı Ercâsp'ın saldırıları esnasında Belh'te bir ateşkede'de öldürülmüştür. Bütün bunlarla birlikte klasik ve çağdaş araştırmacılara göre; Zerdüşt'ün yaşadığı zaman MÖ. 1100'lerden geriye gitmemektedir.²⁹ Birtakım araştırmacılar, sosyologlar ve dilbilimciler eldeki bilgilerden çıkardıkları verilerle Zerdüşt'ün yaşadığı zaman olarak MÖ. 1500-800 yılları arasını vermektedirler. Bu tarihler Aryaların Orta Asya topraklarından İran platosuna gelip yerleştikleri dönemlere rastlamaktadır.³⁰

²⁶ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s. 380.

²⁷ İsfehânî, Rızâ, *Îrân Ez Zerdüşt Tâ Kıyâmhâ-yi Îrânî*, Tahran 1369 hş., s. 44-45; Afifi, *Esâtîr*, s. 536-537; Hacaloğlu, *Zerdüşt "Ahura Mazda"*, s. 15.

²⁸ Bahâr, *Sebksînâsî*, I, 14; Şâhruhî, Nûşîn, "Ustûre-yi Âferîniş", *Îrânşînâsî*, (Bethesda 2000), XII/2, 340.

²⁹ Humâyî, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, I, 232. Muîn, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 84-87; Rypka, Jan, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân* (çev. Kerim-i Keşâverz), Tahran 1370 hş., s. 34; John B. Noss, *Târîh-i Câmî 'i Edyân*, s. 453; Dusthâh, *Avestâ*, I, (Giriş), 11; Sâdikî, Ferîdûn, "Zerdüşt", *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî*, I, 445; Afifi, *Esâtîr*, s. 536; Mâzenderânî, s. 366. Âstiyânî, *Zertüşt, Mezdiyesnâ ve Hükümet*, s. 81-84; *Ardâvirâfhâme*'de Zerdüşt'ün İskender'in İran'a girişinden üç yüz sene önce peygamber olarak gönderildiği, dolayısıyla bu doğum tarihinin MÖ. 660 olduğu ifade edilir.

³⁰ Dusthâh, *Avestâ*, I, (Giriş), s. 12.

Zerdüşt, Goştâsp zamanında Mezdiyesnâ dinini tek tanrı olarak inanılan Ahuramazda'dan alarak insanlara tebliğ etmiştir. Goştâsp da, onun bu getirdiği dine girmiş ve aynı zamanda da bu dinin yayılması için önemli destekler sağlamıştır.³¹ Zerdüşt'ün dini, Batı İran'da Med kavimleri arasında hızla yaygınlaştı ve diğer bölgelerde henüz Aryaların eski inanışlarının yaygın olmasına rağmen Medler'in başkentleri **Ekbatana/Hemedan** zamanla bu dinin merkezi haline geldi.³²

Rivayetlere göre Zerdüşt, Goştâsp hükümdara gelerek: “*Ben Allah'ın sana göndermiş olduğu peygamberim.*” dedi ve Mecûsilerin ellerinde bulunan kitabı kendisine verdi. O da kendisine iman etti ve Mecûsîlik dinine girdi.³³ Goştâsp, hükümdarlığı döneminde Zerdüşt dinini egemen olduğu bölgelerin resmî dini olarak ilan etmiş, bu inanış Ahâmenişler döneminin ortalarından itibaren İran topraklarında baştanbaşa yaygınlaşmıştır. Ancak Zerdüşt dini bir taraftan halk arasında hızla yayılırken, diğer taraftan da eski inançlarına dayanan geleneksel inanışlar Zerdüşt inanç sisteminde birtakım yaralanmalara neden olmuştur. Örneğin tek tanrıcılık temeline dayanan Zerdüşt inanışının tersine eski çok tanrılı inanış sisteminde yer alan eski devir İran tanrıları yeniden İran inanışına sızarak yer almaya başlamış, bu yoğun etkileşim sonucu Ahuramazda, Ehrimen karşısında yer almış, sonuçta Zerdüşt'ün tek tanrı inanışı bir tür düalist inanışa dönüşmüştür.³⁴

Eşkanîler (MÖ. 250-MS. 226) dönemiyle ilgili kaynakların azlığı gerekçesiyle o çağlarda hangi inançların daha egemen olduğu konusunda kesin birtakım yargılarda bulunmak oldukça zordur. Ancak genellikle hükümdar, güneş ve ayın kardeşi olarak gösterilmekte, birtakım sikkeler üzerinde de onlarla birlikte resimleri basılmaktadır. Buradan hareketle **Îzed Mihr/Tanrı Mihr**'in hükümdarın varlığında yer aldığı, onun benliğine girdiği inanışı ön plana çıkar. Belki de ilkel kavimlerin; toplumun ileri gelenlerinin öldükten sonra tanrılaşmaları inanışı gereği hükümdar öldükten sonra tanrılar arasına katılırdı.³⁵

Sasanîler (MS. 224-652), Eşkanîler'i Zerdüşt dini takipçileri olarak kabul etmiyorlardı. Görünürde de durum bundan farklı değildi. Eşkanî hükümdarlarından biri *Avestâ* metinlerine önemli hizmetlerde bulunmuştu. Bu dönemde “muğlar”, toplumun dinî liderleri konumunda bulunuyor,

³¹ Muîn, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, “Zardoşt”, V, 648; Bahâr, Mihrdâd, *Ez Ustûre Tâ Târih* (nşr. Ebu'l-Kâsım-i İsmâilpûr), Tahran 1377 hş., s. 98; Mâzenderânî, *Ferheng-i Şâhnâme*, s. 367; Hacıoğlu, Zerdüşt “Ahura Mazda”, s. 28; Âştîyânî, *Zertuş, Mezdiyesnâ ve Hukûmet*, s. 145.

³² Âştîyânî, *Târih-i Muhtasar-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1384 hş., s. 29.

³³ Dîneverî, *Ahbâru't-tvâl*, s. 25; Humâyî, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân*, I, 233.

³⁴ Bahâr, *Ez Ustûre Tâ Târih*, s. 99-100; Bausani, Alessandro, *Îrâniyân*, (çev. Mes'ûd-i Recebniyâ), Tahran 1359 hş., s. 32.

³⁵ Bahâr, *Ez Ustûre Tâ Târih*, s. 101-102.

Eşkanîler'in iki danışma meclisinden biri olan "Muğlar meclisi"ne de üye olarak katılıyorlardı.³⁶

MÖ. 583-480 yılları arasındaki dönem İran tarihinde yeniden diriliş ve millî kalkınma devresi olarak bilinir. Bu dönemde İran yeni dinin ortaya çıkışıyla birlikte yeni bir hayata kavuşmuş, İran orduları güçlü komşusu Bâbil topraklarını ele geçirmiş (MÖ. 539) büyük bir imparatorluk kurmuş, Büyük Dâryûş başarılı yönetimiyle ün kazanmış ve ordularını Avrupa'ya doğru ilerletmiştir.

MÖ. 480-230 yılları arasındaki yaklaşık yüz elli yıllık dönem İran-Yunan mücadeleleriyle geçti. Doğal olarak Yunanlılar bu Asyalı savaşçıların dinlerinden de etkilendiler. Herodot İran'ı gezdi ve gözlemlerini kaleme aldı. İskender'in zaferiyle sona eren bu savaşlar döneminin kargaşasından dolayı Eflatun planladığı İran seferini Zerdüşt dini konusunda yapacağı araştırmaları gerçekleştirmedi. MÖ. 330-MS. 226 yılları arasındaki 550 yıllık dönem, İran toprakları yabancıların egemenlikleri altına girdi: önceleri İskender'in yerine geçen Yunanlılar ve daha sonra da Partların MS. 226-651 yılları arası dört asırlık bağımsızlık dönemi. Zerdüşt dininin sıkı bağlıları arasında bulunan **I. Erdeşîr/Erdeşîr-i Bâbekân** (hük. 226-241) İran ülkesinin bağımsızlığını yeniden kazandı. Ermenistan'ı fethetti. Sasanî İmparatorluğunu kurdu.³⁷

İran'ın klasik dönemlerde yeniden ihyası ve yenileşmesi yönetim merkezleri Fars olan Sasanîler zamanında gerçekleşmiştir. Sasanîler yönetimi ele geçirdikten sonra bir bakıma millî bir dine ve medeniyete dayanan çok uzun İran tarihinde benzeri olmayan güçlü bir millî devlet kurdular.³⁸ Bu daldaki araştırmalara göre; **Erdeşîr-i Bâbekân** devletini kurduktan sonra Fars ülkesinde safiyetini ve benliğini korumuş halde bulunan Zerdüşt inancını imparatorluğun resmî dili olarak kabul etti. Yazılı belgeler, kitabeler ve tarihî gerçekler yanında arkeolojik bulgular da bu gerçeği vurgulamaktadır. Öte yandan Sasanî devletinin kurulduğu dönemlerde de İran topraklarında Ahuramazda inancı, ana tapınakları **İstahr**'da bulunan **Anahîtâ** inancı yaygındı. Bu tapınakta hîrbedler³⁹ ateşkede görevlileri arasında da Sasanîler haneda-

³⁶ Bahâr, *Ez Ustûre Tâ Târih*, s. 101-102.

³⁷ Hayum, *Edyân-i Zinde-yi Cihân*, 278-279.

³⁸ Ghirshman, R., *İrân Ez Âğâz Tâ İslâm* (çev. Muhammed-i Muîn), Tahran 1364 hş., s. 345.

³⁹ **Hîrbed**: *Avestâ*'da "hîrbed": "aethrapaiti: öğretmen" şeklinde kullanılmaktadır. Zerdüşt din adamları dinî görevlerinin yanı sıra aynı zamanda öğretim işleriyle de uğraştıklarından dolayı bu isimle bilinmektedirler. Fars edebiyatında hîrbed kelimesinin eş anlamlısı "mûbed"tir. Bazı sözlüklerde hîrbed kelimesinin; "ateş" anlamında kullanıldığı da belirtilir. Bu da muhtemelen "hîrbed" in "aturbân" anlamında alınması ve onun eş anlamlısı olarak kabul edilmesinden kaynaklanır. Çünkü her iki kelimenin ilk parçaları "atur" ve "hîr"; "ateş" anlamını da ifade eder. (Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 504; Afifî, *Esâtîr*, s. 651-652; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 770).

nının ataları yüce makamlara sahip idiler. Hanedanın kurucusu Sâsân ve babası da söz konusu dinî merkezde çok önemli bir konumda bulunmuştur.⁴⁰

Sasanîler döneminin dört yüz yıllık egemenlikleri boyunca Zerdüş inancı devlet gücüne dayanarak gücüne güç katarken bu dayanağını kaybeder etmez birçok şehirde eski gücü ve etkisini de aşamalı olarak yitirdi. Bununla birlikte Zerdüş dininin güç kaybında, egemen yöneticilerin güçleri ve Zerdüş dini aleyhinde faaliyetlerinin yanı sıra daha çok Zerdüş din adamları mübedler tabakasının ahlakî çöküntüleri de etken rol oynamıştır. Bazı yörelerde Arap fetihleri sonrasında halifeler ve onların atadıkları yöneticiler tarafından Mecûsî dininin yayılmasını engelleyecek faaliyetler de yürütülmüş olduğu tarihî bir gerçektir. Zaman zaman bazı ateşkedeler de Müslüman topluluklar tarafından yıkılmıştır. Buna karşın **İstahr, Kâzerûn, Deylem ve Taberistân** gibi bölgelerde Zerdüş dini aristokrat kesimlerde bile İslâm sonrası dönemlerde İran’da uzun süre hayatını sürdürdü. Ateşkedelere ve mübedlerin faaliyetlerine hilafet yönetimi tarafından fazla zorluk çıkartılmadı.⁴¹ Müslümanlar arasında Zerdüş ya da Mezdiyesnâ inancı adıyla bilinen dine inananlar *Kur’ân*’da da belirtildiği gibi⁴² “Mecûs” adıyla anılmaya başladılar. Yine onlar kitap ehlinde kabul edilerek kendilerine karşı bu kural gereği davranıldı.⁴³

Rivayete göre, Zerdüş 77 yaşında iken, Turanlı Bratvarkhş tarafından bir ateş tapınağında öldürüldü. Daha geç tarihli bazı kaynaklar, katillerin kurt kılığına girdiğini belirtir. Efsane, Zerdüş’ün yazgısının anlamını hayranlık uyandıracak bir biçimde ifade ediyor; çünkü “kurtlar,” peygamberin büyük bir cesaretle eleştirdiği Ari “erkek cemiyetleri”nin üyeleri idi. Ama mitleştirme süreci en az onbeş yüzyıl sürdü. Helenistik dünyada Zerdüş, örnek din adamı (Magus) olarak yüceltildi ve İtalyan Rönesansı’nın filozofları ondan hep “Magus” diye söz etti. Bu arada **Goethe**’nin (1742-1832) *Faust*’unda, Zerdüş’ün en güzel mitsel yansımaları bulunur.⁴⁴

1.3. Öğretileri

Zerdüş’ün yaşadığı dönem İran dinî inanışlarından etkilenmiş olsa da yeni getirmiş olduğu inanç sistemi, halkın inançlarında köklü yenilikler ortaya koymuştur:

1. En büyük tanrı Ahuramazda’dır. Görünen ve görünmeyen evrenlerin yaratıcısı odur. O kutsal ve arıdır. Kötülükler ona erişemez ve asla yol bulamaz. **Spend Mînu**’yu o yaratmıştır. Onun ilk ve en büyük tecellisi Spend

⁴⁰ Ghirshman, *Îrân Ez Âğâz Tâ İslâm*, s. 345.

⁴¹ Zerrînkûb, Abdulhuseyn, *Târîh-i Merdom-i Îrân*, Tahran 1371 hş., II, 159-160; Zerrînkûb, Abdulhuseyn, *Costucû Der Tasavvuf-i Îrân*, Tahran 1357 hş., 15-16.

⁴² “İman edenler, Yahudi olanlar, Sabiiler (yıldızla tapanlar), Hıristiyanlar, Mecûsiler (ateşe tapanlar) ve müşriklere gelince, muhakkak Allah kıyamet günü bunların arasını şüphesiz ayıracaktır; çünkü Allah her şeye şahittir.” Hacc (22), 17.

⁴³ Zerrînkûb, *Costucû Der Tasavvuf-i Îrân*, 16.

⁴⁴ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s. 388.

Mînû'dur. Diğer tecellileri ise **Behmen, Ordîbehişt, Şehrîver, Sipendârmuz, Hordâd ve Mordâd**'tır. "**İmşâspendân**" adı verilen bu grup, "*kutsal ölümsüzler*" olarak bilinirler. İmşâspendler asılları ve özleri itibariyle Ahuramazda ile aynıdırlar. Gerçekte Ahuramazda onların yaratıcısı ve babalarıdır.

2. Varlık iki güç arasında paylaşılmaktadır. Birisi "Asha: *takva/doğruluk*"; diğeri de "Durûğ: *yalan*"dır. Asha, Ahuramazda tarafından yaratılmıştır. Ancak Zerdüş, yalan'ın kaynağı hakkında söz etmez.

3. Ahuramazda'nın yaratıkları özgür yaratılmışlardır. Doğru ya da yalandan birini seçebilirler. İnsanlar da alinyazılarını kendileri belirler, yaptıkları iyilik ya da kötülükler karşılığında cennet ya da cehenneme giderler.

4. Asha'nın yeryüzündeki simgesi ateştir. Ateşkedeler Ahuramazda'ya tapınma ve övgü ocaklarıdır.

5. Ehrimen ve şeytanların saldırısıyla yeryüzünde kötülük ve şer yayılmaya başlamıştır. Ancak sonuçta Ahuramazda galip gelecek, temizlik, ilk dönemlerdeki saflık yeniden dünyaya dönecektir.⁴⁵

Ayrıca Zerdüş'ün, tanrısını sorgularken gösterdiği telaş ve varoluşçu gerilim de çarpıcıdır: Ondan kozmogoni: *evrenin doğumu* sırları hakkında kendisine bilgi vermesini, hem kendi geleceğini, hem kendisine baskı yapan bazı kişilerin ve bütün kötülerin kaderini göstermesini ister. Ünlü Yasna 44'ün her dörtlüğü aynı ifadeyle başlar: "*İşte sana sorduğum Tanrım, bana iyi cevap ver!*". Zerdüş, "*güneşin ve yıldızların yollarını kimin çizdiğini*"(3), "*aşağıdaki yeri ve bulutlu gökyüzünü düşmeyecek biçimde kimin sabitlediğini*" (4) öğrenmek ister ve yaratılış'a ilişkin sorular giderek hızlanan bir ritimle birbirini izler, "*Asha'nın yardımıyla hayatı nasıl yaşayacağını, matluluklara nasıl erişeceğini*" (8) ve "*kötülüğün nasıl kurtulacağını, yalanı kendinden nasıl uzaklaştıracağını*" (13), "*kötülüğü adaletin eline nasıl teslim edeceğini*" (14) de bilmek ister. Kendisine "*görünür işaretler*" verilmesini (16) ve özellikle de Ahuramazda ile birleşebilmeyi ve "*sözünün etkili olmasını*" talep eder (17). Ama ekler: "*Ücret olarak adalet gereği bana vaat edilen on kısırakla bir aygır ve bir deveyi alabilecek miyim ey bilge?*" (18). "*Hak edene ücretini ödemeyenin*" hemen çarptırılacağı ceza hakkında da Tanrı'ya soru yöneltmeyi unutmaz, çünkü "*en sonunda onu bekleyen ceza*" hakkında zaten önceden bilgi almıştır (19).⁴⁶

Zerdüş'ün zihni sürekli, kötülerin uğrayacağı ceza ve erdemlilerin alacağı ödülle meşguldür. Başka bir ilahide, "*kötülük eden kötüye imparatorluk veren için ne ceza öngörüldüğünü*" sorar (Yasna/Hât 31/1). Başka bir yerde haykırır: "*Ey Bilge (Mazda), beni yok etmekle tehdit edenlerin üzerinde Adaletle birlikte gücünüz olup olmadığını ne zaman öğreneceğim?*"

⁴⁵ Bahâr, *Ez Ustûre Tâ Târîh*, s. 99.

⁴⁶ Dusthâh, *Avestâ*, Gâhan, Yasna/Hât: 44 ; Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s. 378.

(Yasna/Hât: 48/9). Sığır kurban etmeyi ve *haoma* içmeyi sürdüren “erkek cemiyetleri”nin üyelerinin cezasız kalması karşısında sabırsızlanır: “*Bu pis içkiyi ne zaman çarpacaksın?*” (48/10). “*Bu hayatı yenileyebilmeyi umar*” (Yasna/Hât: 30/9) ve Ahuramazda’ya, “*Doğrunun kötüyü şimdiden başlayarak yenip yenemeyeceğini*” sorar (Yasna: 48/2). Kimi zaman tereddütlü, kafası karışık, alçakgönüllü, Tanrı’nın isteğini daha somutça öğrenmek isteyen biri olarak çıkar karşımıza: “*Ne buyuruyorsun? Övgü olarak, tapım olarak ne istiyorsun?*” (Yasna/Hât: 34/12).⁴⁷

Avesta’nın en saygıdeğer bölümünde bu kadar çok somut ayrıntının varlığını, eğer bunlar tarihsel bir kişiliğin anılarını temsil etmeselerdi, gerekçelendirmek kolay olmazdı. Gerçi Peygamber’in daha geç tarihli efsanevi yaşam öyküleri mitolojik unsurlarla doludur, ama yukarıda hatırlattığımız gibi, iyi bilinen bir süreç söz konusudur: önemli tarihsel bir kişiliğin mükemmel örneğe dönüşmesi. Bir ilahide de Peygamber’in doğumu Mesihçi terimlerle yüceltilir (Yaşt 13): “*O doğduğunda ve büyürken su ve bitkiler çok sevindi, o doğduğunda ve büyürken su ve bitkiler de büyüdü*” (13:93). Ve “*artık iyi Mazdeizm dini yedi kıtaya yayılacaktır*” diye duyurulur (13:94).⁴⁸

Zerdüşt inananlarından istenen “amentü” şöyledir: “*Daevalara tapınmaktan vazgeçiyor ve Zerdüşt’ün müridi olduğumu, Ahuramazda’ya tapındığımı, Daevaların düşmanı olduğumu beyan ediyorum.*”⁴⁹

Zerdüşt öğretileri temelde düalist bir yaklaşıma sahiptir. Buna göre; iyilik, aydınlık ve hayat tanrısı **Ahuramazda**, kötülük, karanlık ve ölüm temsilcisi **Ehrimen** ile sürekli savaş halindedir. Bu iki güç egemen oldukları bölgelerde birbirlerine saldırmakta, doğaüstü güçler ve insanlardan da yardım almaktadırlar. Bu mücadele dünyanın sonuna kadar aralıksız sürer. Gerçek tanrı, gerçek aklın da sahibi olan Ahuramazda’dır. Takipçilerine göre sonuçta başarıyı yakalayanlar da Ahuramazda taraftarları olacaktır. Yine Zerdüşt inanışına göre insanların en önemli görevleri, Ahuramazda’yı desteklemeleri ve onun karanlıklarla mücadelesinde manevî görevleri olarak yalandan uzak durmaları, bütün zararlı varlıkları yok etmeleridir. Onlara göre en değerli meslek çiftçiliktir. Yapılan işler, verimli olmaları için mutlaka dualar ile desteklenmelidir. Çünkü dua ve yakarış, kötüler ve kötülüklerle mücadelede en güçlü silahlardır.⁵⁰

Eski İran’da görülen düalizm ise, bütün doğayı kapsamaktadır. Maddenin iyi kısımları mevcut olduğu gibi ruhanî dünyada kötülük de vardır. Vücut

⁴⁷ Dusthâh, *Avestâ*, Yasna/Hât: 30,31, 34, 48; Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s. 378-379.

⁴⁸ Dusthâh, *Avestâ*, Yâsthâ/13 (Ferverdîn Yâşt), I,425; Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s. 379.

⁴⁹ Hacaloğlu, *Zerdüşt “Ahura Mazda”*, s. 12.

⁵⁰ Muîn, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 43; Humâyî, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran ts. I, 238-239; Rypka, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 35; Âştîyânî, *Târih-i Muhtasar-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 28; Râzî, *Târih-i Kâmil-i Îrân*, s. 106-107; Şâhruhî, Nüşîn, “Ustûre-yi Âferîniş”, *Îrânşînâsî*, (Bethesda 2000), XII/2, 349.

kendiliğinden kötü ve pis değildir; tam tersine o da, Ahuramazda'nın emrettiklerini icra etmek suretiyle insanın kurtuluşuna hizmet edebilir. Maddenin esas itibarıyla kötü, ruhun muhakkak iyi olması nevinden bir tasavvur, Zoroastrizm'de değil, ancak gnostik ve mistik düşünce sistemlerinde ortaya çıkmaktadır.⁵¹

Ahuramazda (bilge tanrı), bizzat Zerdüş'tün ilk defa kullandığı bir isim değildir. Mazda ismi onun yaşadığı dönemde bilinen bir isimdir ve herkes tarafından bütün evrenin yaratıcısı ve düzen koyucusu olarak bilinmektedir. Bu, Hint Aryaların "Varuna" adıyla tapıtları tanrının kendisidir. Buradan hareketle Zerdüş'tün bağlı bulunduğu kabile ve aşiret kendisinden yıllarca önce bu kutsanan ve yüce yaratılışlı olarak tanınan tanrıya tapmaktadır. Ancak İranlı kabileler artık "Varuna" adını vermemekte, onu "Ahuramazda" olarak bilmektedirler.⁵²

Pers felsefesi ahenge karşıt olan düalizmi geliştirerek Batıya tanıttı. Çünkü Perslerin dini Mazdeizmde evren iki uzlaşmaz, zıt kuvvetin dengesine dayanır. Bunlar "karanlık ile aydınlık", "İyilik ile kötülük", "Ormuzd ile Ehrimen"dir. Persler, iyi ile kötü arasındaki düalizmi ve savaşı çok önemli bir simge haline getirmekle Doğu Akdeniz bölgesi inançlarında eski çağlardan beri ön planda olan bir eğilimi güncelleştirmişlerdi. Mısır'da **Osiris** ile **Set**, Mezopotamya'da ise **Marduk** ile **Tiamat** arasındaki ölüm kalım savaşının evren düzeni yönünden asıl anlamı buydu. Perslerin yeniliği, bu mücadelenin sürekliliğine inanmaları oldu. Gelecek çağlarda bile hiç sonu gelmeyecek bir fikir ayrılığının böylece ilk biçimlendirilmesi, bilhassa siyasal ve sosyal koşullar sayesinde gerçekleştirilmişti. Egemen olan düalizme göre ruhla beden arasında uzlaşmazlık vardır ve ruh maddeden kurtularak aydınlık gökyüzüne ulaşması gerekir.⁵³

İnsanın en önemli görevleri; Ahuramazda makamına dua ve yakarıştı bulunma, din adamlarına güven, kendisinden üst makamlarda bulunanlara saygı ve onların emirlerine uymaktır. Dört temel unsur ve bunlar arasında özellikle de temizlik, aydınlık ve sıcaklığın simgesi olan ateşe özel bir önem verilmelidir. Yararlı hayvanlara ve insana zararı olmayan bütün yaratıklara, özellikle boynuzlu hayvanlara, köpek ve horoza şefkatle davranılmalıdır. Eski İranlılar kendilerini Allah'a inanan, seçkin ve Ahuramazda yanlıları, diğer milletleri de kötü ruhlara bağlı ve Ehrimen yanlıları olarak nitelerler. Bu yüzden Zerdüş'tilik İran'da Sasanîler döneminde yaygınlaştığında bu özellikleri daha da gelişmiştir.⁵⁴

Zerdüş't, bütün iyilikler ve güzelliklerin Ahuramazda'dan, buna karşın bütün kötülükler ve zararların da Ehrimen'den kaynaklandığına, iyiliklerin

⁵¹ Schimmel, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 1999, s. 94.

⁵² John B. Noss, *Târîh-i Câmi-'i Edyân*, s. 456-457; Boyce, M. "Ahura Mazda", *Encyclopedia Iranica/Elr.*, New York 1985, I, 685.

⁵³ Hacaloğlu, *Zerdüş't "Ahura Mazda"*, s. 14.

⁵⁴ Humâyî, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, I, 240; Rypka, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 35-36.

kötülükleri ortadan kaldırmaları için insanların Ehrimen ve ordusuyla mücadeleyi bırakmamaları gerektiğine inanmaktadır. Tanrıya inananlar ziraatla ve hayvancılıkla uğraşarak geçimlerini sağlamalı, temizlik, dürüstlük ve doğruluğu ilke edinmeli, insanlara ve ziraata zararlı yaratıkları ortadan kaldırmalı; yalan, yanlış işler, kötülükler, suyu kirletme ve hastalığa götürecek sebeplerden uzak durmalıdırlar. Sloganları her zaman “**güzel düşünmek**”, “**güzel söz söylemek**” ve “**güzel davranışlarda bulunmak**” olmalıdır. Öldükten sonra dirilmeğe iman da, Zerdüş dininin temel ilkeleri arasında yer almakta, ona göre bu inanın insan eğitiminde ve sosyal hayatta çok önemli olumlu etkileri bulunmaktadır. Öldükten sonra kişiler iyilik ve kötülükleri tartılarak karşılaştırıldıktan sonra cennet ya da cehenneme gireceklerdir. Buradan hareketle Zerdüş inanınin ahlakî birtakım ilkelere de önem verdiği ve kişinin yaptıklarıyla sorumlu olduğu, bireyin iyi ya da kötü olmasının kendi tavırlarıyla sınırlılığı inanişi anlaşılmaktadır.⁵⁵

Zerdüş yaşadığı dönemde İran’ın yeni problemlerini çok iyi çözebilecek bir ilaç olarak dinini sunmuştur. Bir bakıma çok güçlü bir devrim yapmış, kurtuluşun “**güzel düşünce**”, “**güzel söz**”, “**güzel iş**”ten geçtiği mesajını yaymıştır. Aryalar ayrıldıklarında Hint Aryaları kabile halindeki yaşamlarını sürdürürlerken İran Aryaları ziraatla uğraşarak geçimlerini sağlamaya başladılar. Gelişen ve değişen hayat şartları karşısında eskiden kalma bakış açıları, sosyal yapıları, algılamaları, sosyal ahlak kuralları yeni İran’da yeni ihtiyaçları cevaplayabilecek güçte değildi. Yeni şartlara uygun, sosyal yapı, ahlakî ve ekonomik alanlara uyum sağlayabilecek yeni bir inaniş sistemi her alanda gücüyle yönlendirmelerde bulunan bir sistem gerekmektedir. İşte tam o zamanlarda Zerdüş yeni diniyle ortaya çıkarak bu belirtilen özellikleriyle İran toplumunda köklü bir yer edinmeğe başladı. Bütün putları ve Ahuramazda dışındaki tanrıları din dışı olarak ilan eden Zerdüş, tapınaklardaki sayısız türde tanrı diye tapılan putları ortadan kaldırttı, o çağların en büyük reformlarından birini gerçekleştirdi. Bu inaniş bağlularının temel geçim kaynağı ve İran toplumunun yeni hayatını yönlendirecek güç de çiftçilik ve tarımdır. Dinsel açıdan bakıldığında Zerdüş’ün en önemli reformu kendi inanç sisteminin temelini oluşturan tek tanrıcılık inanişini İran toplumunda yerleştirmiş olmasıdır.⁵⁶

Zerdüş inanişinde mülk edinme, zengin olma, çalışıp kazanma gibi özellikler övülmektedir. Bu tarz bir yaşam tarzını benimseme, Mezdiyesnâ inanişini, zühd ve riyazet ile taban tabana zıt böyle bir yaşam tarzını tamamıyla Hintlilerin eski inanişlerinden, daha sonraki devirlerde yaygınlaşan *Rig Veda* inanişini Aryalardan ayırmaktadır. Zerdüş’ün bizzat kendisinin Mezdiyesnâ inanişi geleneğinde hem ilk sürü sahibi oluşu, hem ilk din adamı ve de aynı zamanda bir savaşçı olması, bütün bu özellikleri kendisinde toplaması, onun dininde savaşçılık, zenginlik vb özelliklerin dindarlık ile bir arada

⁵⁵ Sıddık, İsa, *Tarih-i Ferheng-i İrân*, Tahran 1338 hş., s. 51-53.

⁵⁶ Âbâdânî, *Tarih-i Edyân*, I, 326-327; Dusthâh, *Avestâ*, I, (Giriş), 37; Şâhruhî, Nûşîn, “Ustûre-yi Âferîniş”, *İrânşinâsî*, (Bethesda 2000), XII/2, 350.

bulunamayacak şeyler olmadığını göstermektedir. Gerçekte çalışma, gayret gösterme her zaman Zerdüş öğretilerinin temel öğeleri arasında yer almaktadır.⁵⁷

Vendîdâd'a göre yer kürenin en kutsal yerleri insanların ibadet ettikleri mekanlar, barınmak için yaptıkları evler, evlendikleri, çocuklarını dünyaya getirdikleri, sürülerini besledikleri, tahıl ya da meyve yetiştirdikleri yerlerdir. Elbette böyle bir yaşam tarzı anlayışı, bir köşeye çekilerek yaşamaya, yoksulluğa ve miskinliğe açık bir kapı bırakmayacaktır. Bunların yanı sıra bütün semâvî dinlerde övülen, özellikle tasavvufta çok önemli gereklerden biri olarak kabul edilen bir ibadet olan oruç tutma bile Zerdüş dininde insanın ibadet olarak kabul edilen çalışıp çabalamasını, ziraat ve hayvancılıkla uğraşmasını engelleyeceği endişesiyle yasak ve günah olarak kabul edilmekte oruç tutmayı teşvik edenler belli bir cezaya çarptırılmaktadırlar. **Birûnî**'nin de (ö. 440/1048) *el-Âsâru'l-bâkiye*'de ifade ettiği gibi Zerdüş inanisinde bu dine inananlardan herhangi birinin oruç tutması durumunda keffaret olarak bir grup yoksula yemek yedirmesi gerekirdi. Bu inanış sisteminde bu davranışın günah sayılması ve ağır bir cezayla karşılaşmasının gerekçesi belirtildiği gibi insanın yemeden ve içmeden hepsi ibadetler arasında sayılan: çiftçilik, hayvancılık gibi işleri yapamayacağı ve sağlıklı çocuklar dünyaya getiremeyeceği tehlikesini doğuracak olmasından korkulmasıdır.⁵⁸

İran Peygamberinin getirdiği din bir ahlak sistemiydi. Tek tanrıcılık esasına dayanmakta olan bu sistem iktisadî ve sosyal birtakım reformları da içermektedir. Musa Peygamber gibi o da peygamber olarak geldiği topluma tek Allah inancını getirmiş, eskilerin dinî temellerini öğretilerinde ve inanç sisteminde esas olsa da yeni bir din kurmuştur.⁵⁹ Bu din göçebe hayatı benimsemez, onu kaldırıp yerine yerleşik hayatı kumayı amaçlar. Hayvan besleme, hayvanlara iyi davranma onlar için otlaklar sağlama, özellikle sığira karşı iyi davranma İran dininin temel özellikleri arasında yer alır. Ona göre gerçek dindar, çalışkan, sığır ve koyun gibi yararlı hayvanlar besleyen, evine bağlı ve üretken köylüdür. Gatalar'da da belirtildiği gibi bir Zerdüş bağlısının temel görevi çiftçilik ve hayvancılıktır. Bunların yanı sıra Zerdüş dinini diğer dinlerden ayıran bir özellik de temelleri arasında ahiret inancının yer almasıdır.⁶⁰

Zerdüş inanisinde bir köşeye çekilerek kendini toplumdan soyutlamış bir şekilde yaşam yasaklanmış, bayındırlık, toplumsal yararlılık, medeniyet, temizlik, çocuk terbiyesi, ağaç dikme ve ziraatla uğraşma önemle tavsiye edilmektedir. Bir ağaç dikmek, toprağa bir tohum atmak, bu inanışa göre her ibadetten üstün sevap getiren eylemler olarak kabul edilir. Eğitim, öğretim ve

⁵⁷ Zerrînkûb, *Costucû Der Tasavvuf-i Îrân*, s. 2.

⁵⁸ Zerrînkûb, *Costucû Der Tasavvuf-i Îrân*, s. 2.

⁵⁹ John B. Noss, *Târîh-i Câmi-i Edyân*, s. 456.

⁶⁰ Humâyî, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, I, 240; Âbâdânî, *Târîh-i Edyân*, I, 338; John B. Noss, *Târîh-i Câmi-i Edyân*, s. 452.

savaşçılarının yolunu aydınlatan bir ışık olarak vurgulaması da son derece dikkat çekicidir. ⁶⁴

P. J. De Menasce, Zerdüş'tü düşünce, söz ve davranış konusunda, iyiliksever, iyilik destekçisi ve kötülük düşmanı olarak görür. Onu çaresizler, yoksullar ve haksızlığa uğramışların koruyucusu olarak niteler. Ona göre; Zerdüş'tün mesajı son derece sade, anlaşılır ve bütün çağlara hitap edebilecek özellikler taşımaktadır. **Donald N. Vilber**, bu eski İran Peygamber'yle ilgili olarak şu satırları kaleme alır: İranlıların hayatın anlamı ve hedefi konusunda önemli görüşleri vardır. Bu konuda şunlar söylenebilir: İranlılar genel olarak hayatları boyunca nihaî hedefleri, Mazdeist inanışın ve Zerdüş't öğretilerinin özü olarak kabul edilen iyi düşünce, iyi söz ve iyi iş sembolünü yaşantılarında uygulama hedefini gerçekleştirmeğe çalışırlar. Zerdüş'tün getirdiği inanç sistemi dünyanın en büyük ve köklü felsefi boyutu alabildiğine zengin, ahlak temelleri ve metafizik evrenin birtakım kutsal değerlerini esas alarak kurulmuş bir sistemdir. Bu inanışın temel şartları arasında, bağlılarından her birinin hayatı boyunca gerçek ve iyilik yolunda, kötüler ve kötülük ile elinden geldiği kadar mücadele etmesi yer almaktadır. ⁶⁵

A. V. Williams Jackson (1862-1937), Eski İran dininin, dünyanın özgün niteliklerle donatılmış çok önemli bir inanış sistemi olduğunu, iyilik ve kötülük konularında eski İran Peygamberi Zerdüş'tün kutsal *Avestâ*'sı dışında iyilik ve kötülük, bunların bireysel ve toplumsal hayattaki etkileri konusunda böylesine aydınlık görüşlere sahip, yüksek ahlakî öğretileri insan görevleriyle ilgili olarak en güzel şekilde sunan başka bir kutsal metin bulmak oldukça zordur. ⁶⁶

Dünya, iki düşman bölgesine bölündüğü için, insan durmadan savaş halinde bulunmalıdır. Bu mücadelenin bir kısmı, ayinleri titizce icra etmekle meşgul olmaktır. Dindar kimse, gündelik merasimi yaptı mı devlerin kudretlerini zayıflatmış olur; bütün kuvvetleriyle çalıştı mı, yalan söylemeden, vefa ve iffet içinde yaşadı mı, Ahuramazda'nın taraftarları lehine bir zafer kazanmış olur. En önemli emirler, temizlik hakkındaki talimatlardır. İnsanın, kötü tarafına bağlı olan her şeyden uzak kalması şarttır. Hem toprak ile su, hem de ateş hiç bir suretle kirletilmemelidir. Ölülerin cesetleri bu unsurlara kesinlikle dokunmamalıdır. En kıymetli öge ateştir. Mabedlerde ona saygı duyulur. Alevlerinin kirletilmemesi için kâhinler eldiven giyip ağızlarını bir mendil ile örterler. ⁶⁷

Sasanîler'in özellikle de son döneminde mübedlerin, Zerdüş'tün gerçek Gatalar'da yer alan gerçek öğretilerinden sapmalar göstererek, hatta bu kutsal öğretileri ayakları altına alarak Zerdüş't öncesi eski Arya inanışlarına geri dönmeleri, o inanışları Mazdeizm inanışına sokmaları, dinî ve ahlakî bir

⁶⁴ Dusthâh, *Avestâ*, I, (Giriş), 41.

⁶⁵ Dusthâh, *Avestâ*, I, (Giriş), 42.

⁶⁶ Dusthâh, *Avestâ*, I, (Giriş), 42.

⁶⁷ Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 93.

gerilemeyi beraberinde getirmişti. Mübedlerin devlet yönetiminde etkin olmaları, hükümdarların destekleriyle de her şeye elleri ulaşıyor ve her konuda yetkili olarak faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Zerdüş inancını içi boş, kuru bir din haline getirmişlerdi. Bütün bunlara bir de yoğun taassupları, kendilerinden ürettikleri yasaklamalar ve uyduruk kurallar eklenince birçok açıdan toplumsal hayatı çekilmez bir hale gelmişti. Öte yandan bu kesimler elde bulundurdukları güçle diğer din bağlılarını yoğun işkencelere tabi tutuyorlar, insanları kendilerinden ürkütüyorlardı. Dolayısıyla egemenlikleri altında bulunan ya da etkilerindeki alanlarda insanlar ve özellikle de diğer din inanırları buldukları fırsatlarda onlardan uzaklaşmayı yeğliyorlardı.⁶⁸

Bir taraftan da doğusu ve batısındaki komşularıyla bitmek tükenmek bilmeyen sürekli savaşları, İran'ın güç birliğini çözmüş, otoriteyi ortadan kaldırmış, Sasanî döneminin son hükümdarları temel değerlerine ve ahlakî temellerine alabildiğine yabancılaşmıştı. Bir gün yönetimi ele geçirirler korkusuyla babaları, kardeşleri de olsa ünlü kumandanlar da olsa öldürmekten çekinmiyor, kişilikli ve yetenekli büyük kişilikleri göz kırpmadan ortadan kaldırıyorlardı. Dolayısıyla bu en yakın çevrelerine bile en kötü muamelelerde bulunan yönetici kesimin bir diğer önemli işi de sürekli eğlence ve zevk alemlerinde zaman geçirmektir. Müslüman Arapların İran topraklarını kolaylıkla ele geçirmelerinin bir diğer nedeni de Arapların İran'a girdikleri dönemlerde İran'da fikir ayrılıklarının önemli boyutlara varması ve millî birliğin son derece zayıflamış olmasıdır. İran toplumu birbirinden farklı dini inanışları taşıması, insanların, değişik grupların birbirinden farklı inanışlara bağlı olmaları aralarındaki bağları da zayıflatarak bir millî birliğin sağlanmasını ve düşman karşısında tek vücut olarak durabilmelerini, özellikle de İslam gibi güçlü bir inanış karşısında dayanabilmelerini imkânsız hale getirmişti.⁶⁹

Bütün bunların yanında belki de en önemli nedenlerden biri de İslâm dininin sade bir inanış sistemi olması ibadetlerin kolaylığı, araştırmacıların tespitlerine göre; İslâm ile İranlıların eski inanışı Zerdüştilik arasındaki ortak yönler ve benzerliklerin birinden diğerine geçmede hem temel inançlarda ve hem de ayrıntılarda önemli problemlere neden olmamasıydı. Tek tanrıları Ahuramazda yerine Allah'ı koymak pek de onlar için bir sorun oluşturmuyordu. İnsanları gözetme, yoksulları koruma ve yardımda bulunma yerine İslâm dininin sadaka ve zekât sistemini koymakta zorlanmıyorlardı. Yine İslâm'da olan mahşer, kıyamet, cennet, ceennem inançları benzeri şekilleriyle Zerdüş inancında da yer alıyordu.⁷⁰

Kaynakça

Âbâdânî, Abdullâh Mubelliği, *Târîh-i Edyân ve Mezâhib-i Cihân*, Tahran 1377 hş., I-III.
Afîfî, Rahîm, *Esâtîr ve Ferheng-i Îrân Der Niviştehâ-yi Pehlevî*, Tahran 1374 hş.

⁶⁸ Neyyir Nûrî, *Sehm-i Erzişmend-i Îrân*, II, 657.

⁶⁹ Neyyir Nûrî, *Sehm-i Erzişmend-i Îrân*, II, 658-659.

⁷⁰ Neyyir Nûrî, *Sehm-i Erzişmend-i Îrân*, II, 659-660.

- Âmûzgâr, Jâle, *Târih-i Esâtîri-yi Îrân*, Tahran 1381 hş.
- Âştiyânî, Abbâs İkbâl, *Târih-i Muhtasar-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1376 hş.
- Âştiyânî, Celâluddîn, *Zertušt, Mezdiyesnâ ve Hukûmet*, Tahran 1381 hş.
- Bahâr, Melikuşşuarâ, *Sebksînâsi/Târih-i Tatavvur-i Nesr-i Fârsî*, Tahran 1373 hş.
- Bahâr, Mihrdâd, *Ez Ustûre Tâ Târih* (nşr. Ebu'l-Kâsım-i İsmâilpûr), Tahran 1377 hş.
- Bausani, Alessandro, *Îrâniyân* (çev. Mes'ûd-i Recebniyâ), Tahran 1359 hş.
- Bedreî, Ferîdûn, *Te'âlîm-i Muğân*, Tahran 1382 hş.
- Beyânî, Şîrîn, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, Tahran 1381 hş.
- Boyce, Mary, *Târih-i Kîş-i Zerdüşt*, (çev. Humâyûn San'atfzâde), Tahran 1374 hş., II, 270, 271.
- Dusthâh, Celîl, *Avestâ*, Tahran 1381 hş.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, İstanbul 2003.
- Eliade, Mircea-Couliano, Ioan P., *Dinler Tarihi Sözlüğü* (çev. Ali Erbaş), İstanbul 1997.
- Firdevsî, Ebu'l-Kâsım, *Şâhnâme* (nşr. Mohl, Julius), Tahran 1377 hş.
- Ghirshman, R., *Îrân Ez Âğâz Tâ İslâm*, (çev. Muhammed-i Muîn), Tahran 1364 hş.
- Hacaloğlu, Haluk, *Zerdüşt "Ahura Mazda"*, İstanbul 1995.
- Hayum, Robert. E., *Edyân-i Zinde-yi Cihân*, (çev. Abdurrahîm-i Gevâhî), Tahran 1375 hş.
- Humâyî, Celâluddîn, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân* (nşr. Mâhduht-i Bânû Humâyî) Tahran 1375 hş.
- İsfehânî, Rızâ, *Îrân Ez Zerdüşt Tâ Kiyâmhâ-yi Îrânî*, Tahran 1369 hş.
- İsmâilpûr, Ebu'l-Kâsım, "Pişdâdiyân", *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî* (ed. Hasan-i Enûşe), Tahran 1375 hş.
- John B. Noss, *Târih-i Câmî-i 'i Edyân* (çev. Ali Asğar-i Hikmet), Tahran 1375 hş.
- Karatay, Osman, *İran İle Turan*, Ankara 2003.
- Kezzâzî, Mîr Celaluddîn, *Nâme-yi Bâstân*, Tahran 1381 hş.
- Mâzenderânî, Huseyn Şehîdî, *Ferheng-i Şâhnâme/Nâm-i Kesân ve Câyhâ*, Tahran 1377 hş.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Huseyn, *Murûcu 'z-zehab ve ma'âdinu 'l-cevher* (çev. Ebu'l-Kâsım-i Pâyende), Tahran 1374 hş., I-II.
- Mu'în, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, Tahran 1375 hş., I-VI.
- Mu'în, Muhammed, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, Tahran 1338 hş., I-II.
- Muazzamî, Mehnâz, "Dunyâ-yi Hayvânât Der Îrân-i Bâstân", *Îrânâme*, XVII/2, (Bethesda 1999), s. 254.
- Neyyir Nûrî, Abdulhamîd, *Sehm-i Erzişmend-i Îrân*, Tahran 1377 hş.
- Oşiderî, Cihângîr, *Dânişnâme-yi Mezdiyesnâ*, Tahran 1371 hş.
- Perveşânî, İrec, "Pişdâdiyân", *Dânişnâme-yi Cihân-i İslâm/DCI*, Tahran 1377 hş.
- Râzî, Abdullâh, *Tarih-i Kâmil-i Îrân*, Tahran 1373 hş.
- Rezmecû, Huseyn, *Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsi-yi Îrân*, Tahran 1381 hş.
- Rypka, Jan, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân* (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1370 hş.
- Sâdikî, Ferîdûn, "Zerdušt", *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî* (ed. Hasan-i Enûşe), Tahran 1375 hş.
- Sâdikî, Ferîdûn, "Zerdušt", *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî* (ed. Hasan-i Enûşe), Tahran 1375 hş.
- Safâ, Zebîhullâh, *Hemâseserâyî Der Îrân*, Tahran 1367 hş.
- Schimmel, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 1999.
- Siddîk, İsâ, *Târih-i Ferheng-i Îrân*, Tahran 1338 hş.
- Siddîkiyân, Mehînduht, *Ferheng-i Esâtîri-Hemâsi-yi Îrân*, Tahran 1375 hş.
- Şâhruhî, Nûşîn, "Ustûre-yi Âferîniş", *Îrânşinâsi*, (Bethesda 2000), XII/2, s. 350.
- Şemisâ, Sîrûs, *Ferheng-i Telmîhât*, Tahran 1375 hş.
- Zerrînkûb, Abdulhuseyn, *Costucû Der Tasavvuf-i Îrân*, Tahran 1357 hş.
- Zerrînkûb, Abdulhuseyn, *Târih-i Merdom-i Îrân*, Tahran 1371 hş.